

Cornelis Verhoeven

Kleine denkoefeningen

Een tweede keuze uit de onuitgegeven essays - 1953-1956

Bezorgd, ingeleid en geannoteerd door

Jacques De Visscher en Jean-Pierre Monsieur

DAMON

Inhoud

Woord vooraf	7
<i>Jacques De Visscher en Jean-Pierre Monsieur</i>	
Mijn kennismaking	9
<i>Wil Derkse</i>	
Kleine denkoefeningen	17
1. Diminutiva	19
2. Een droom	22
3. Catharsis	29
4. Metafysiek van de knoop	34
5. Vergeven en vergeten	41
6. Meten en peilen	48
7. Het wonder	51
8. Esthetische ontroering en agressiviteit	56
9. De gelegenheid	60
10. De zoon van de massamens	63
11. Liefde	66
12. Hoepelrokken	72
13. Macht	76
14. Pleidooi voor de ganzenlever	79
15. Beknopte Egodicee	84
16. De onvervangbare werkelijkheid	89
17. Het ethos van de taal	93
18. Wolk-notities	100
19. Doodsdrift en waarheidsdrang	108
20. De uitzet van de geschiedenis	113
21. Zedigheid	118
22. Hygiëne van het religieuze ervaren	122
23. 'Iets over...'	126
24. Hygiëne als mentaliteit	130
25. Het dagboek	134

26.	Aantekeningen over berouw	140
27.	Priesterbedrog	144
28.	Momus	149
29.	Angst en woningbouw	153
	Bio-bibliografie	156

Woord vooraf

Muzikanten die hun instrument willen beheersen of tekenaars die virtuos met pen of potlood wensen om te gaan oefenen nagenoeg dagelijks. Ze willen hun vaardigheid niet verwaarlozen al weten ze heel goed dat het bij dit inoefenen uiteindelijk niet om die vaardigheid op zich gaat.

Cornelis Verhoeven (1928-2001), in ons taalgebied nog steeds de belangrijkste filosoof, onderhield in het midden van de jaren vijftig van de vorige eeuw nagenoeg ook dagelijks zijn denkvaardigheid. Het resultaat was materiaal voor wat hij later weer kon opnemen. In die tijd schreef Verhoeven wel tweehonderd zowel korte als wat langere opstellen over de meest uiteenlopende thema's; ze vormen dus ook geen samenhangend geheel, maar wat hij in een eerste vorm had geschreven zou hij misschien wel in zijn talrijke essays en boeken verwerken. We kunnen ze probeersels noemen. In *Weerloos denken* (1982) heet het essay een 'beschouwelijk uitstel, een van de vormen waarin de taal zich kan verzekeren tegen ongewenste gewelddadige effecten, tegen de gebiedende wijs, tegen de administratieve en bureaucratische onderdrukking, het politieke programma, de nadrukkelijke verkondiging, de overmacht van een didactische, agogische of therapeutische benadering en tegen andere vormen van dwingend taalgebruik waarin het woord op een primitieve en benauwende manier wordt gekluisterd aan de daad of aan een bepaalde opvatting van de werkelijkheid' (p. 62).

Vandaag is het heerlijk getuige te kunnen zijn van wat Verhoeven nagenoeg dagelijks 'probeerde' in wat we ook zijn intellectueel dagboek mogen noemen, een werkschrift dus waarin de auteur enerzijds het avontuurlijke niet schuwt, maar anderzijds toch soms ook een gedachte, uitdrukking of woord enigszins filologisch-specialistisch uitwerkt.

In de selectie niet eerder gepubliceerde essays die we hier aanbieden, hebben we ons laten leiden tot de korte, niet al te geleerde beschouwingen, waarvan sommige een verrassend actuele waarde

hebben, bijvoorbeeld het stuk over de hygiënische mentaliteit. Zoals in *Alledaagse mijmeringen* hebben we de typo-manuscripten getranscribeerd, hier en daar de inmiddels achterhaalde spelling aangepast, enkele (weinige) schrijffouten gecorrigeerd en soms in al te lange zinnen gekapt. Waar nodig hebben we anderstalige citaten vervangen door geijkte vertalingen met bronvermelding in voetnoten.

We zijn de Erven Verhoeven dankbaar, niet alleen voor het zorgvuldig bijhouden van het Verhoeven-archief en voor de toelating om deze ‘denkoefeningen’ te publiceren. In het bijzonder zijn we Daan Verhoeven erkentelijk voor zijn reproductiewerk. Ook danken we Wil Derkse voor zijn hier opgenomen evocatie aan zijn kennismaking met Verhoeven; ook dank aan Eva De Visscher, Sabine Gilleman, Christian Thiboutot en Paul van Tongeren voor een aantal redactionele suggesties, in het bijzonder voor de bronnen en transcripties.

Jacques De Visscher & Jean-Pierre Monsieur

Mijn kennismaking

Mijn kennismaking met Cornelis Verhoeven vond plaats in de slagery van mijn vader. Als oudste zoon mocht ik al vlug meehelpen in de winkel en de worstmakerij. Als rechtgeaarde katholieke Nijmegenaar hadden we een abonnement op dagblad *De Gelderlander* – de ketters en de heidenen lazen destijds het *Nijmeegs Dagblad*. Eind lagere school las ik al graag de krant. Ik zal zo'n veertien of vijftien geweest zijn toen ik de zaterdagse columns van Dr. Corn. Verhoeven begon te lezen en te waarderen. In zijn postuum verschenen autobiografie zag ik dat Verhoeven toen net begonnen was als columnist bij enkele samenwerkende kranten. Zijn eerste column verscheen op zaterdag 26 juni 1966: nummer 330, titel 'Nemen wij de wereld wel ernstig genoeg?' Bij zijn dood telde Verhoevens boekhouding van wat hij geschreven had ruim 3700 publicaties. Mooi dat er nu een tweede bundel verschijnt met een selectie uit de vele honderden overpeinzingen, die hij gewoon voor zichzelf had geschreven, niet met het oog op een publicatiemedium.

Die columns in *De Gelderlander* las ik heel graag. Zo gauw de krant kwam wilde ik die lezen. Maar er was een probleem: ze verschenen op *zaterdag*, de drukste dag in de winkel, en dan stond ik echt de hele dag klanten te helpen of later schalen, messen en andere spullen af te wassen. Lunchen deed je met een kop erwtensoep in een hoekje van de winkel, tussen het klanten helpen door. Maar mijn vader had gemerkt dat ik naar de zaterdagkrant uitkeek en wist ook waarom: de columns van Dr. Corn. Verhoeven. Als de zaterdagkrant binnenkwam mocht ik van mijn vader na het helpen van de klant waarmee ik bezig was 'naar achteren' om aan de met zeil beschermde eetkamertafel de krant door te bladeren en dan tot slot – het lekkerste had ik voor het laatst bewaard, de column van Verhoeven te lezen. Erboven een klein fotootje van een grotendeels kale man met een snor. Een al wat oudere man, schatte ik toen (hij was toen 38), wel een mooie kop, meen ik me te herinneren.

Waarom las ik die stukjes zo graag? Mijn ouders vroegen ernaar en de broer net onder mij ook. Zij hadden er niets mee. Wat ik me herinner is dat deze stukjes meestal drie alinea's hadden, gewijd aan één thema. Die betroffen vaak dingen van alledag en ook thema's die op dat moment actueel waren. Ik zou er geen van kunnen noemen en zou echt moeten gaan zoeken in de autobiografie om meer voorbeelden te kunnen geven. Maar dat is niet nodig. Wat ik me herinner is dat het veelal zaken waren waar ik al wat van wist en meestal ook al wat van vond. Verhoeven trok de cirkel dan wat groter, toonde andere aspecten, deed dat in een mooie stijl, zo voelde ik al aan, was genuanceerd. Dat had twee effecten op me: na lezing had ik een iets helderder hoofd dan daarvoor én ik keek anders tegen het onderwerp aan. Ik begreep pas jaren later dat dit 'filosofie' wordt genoemd. Verhoeven omschreef later filosofie eens als 'hetzelfde anders leren zien'. Een latere essaybundel heet dan ook *Hetzelfde anders* (1997). Zijn wijze van filosoferen sloot aan bij de socratische traditie, bij het essayistische filosoferen van Montaigne en bij essays van de door Verhoeven eveneens bewonderde Alain (schrijversnaam van Emile Chartier, 1868-1951). Ook een vruchtbaar columnist in dagbladen, die tussen 1906 en 1936 ruim vijfduizend columns op de voorpagina schreef, die daarom de titel *Propos* droegen (woord vooraf), waarvan er zo'n tweeduizend in twee dikke dundrukdelen zijn uitgegeven in de befaamde *Pleiade*-reeks. Nog een verwantschap: Alain was gymnasiumleraar (onder meer in Rouen en vooral in Parijs) en ondanks een grote eruditie en wetenschappelijke reputatie op grond van filosofisch oorspronkelijke studies, weigerde hij om een leerstoel aan de Sorbonne te aanvaarden. Verhoeven was zesentwintig jaar leraar klassieke talen in Den Bosch, waar ik tijdens de laatste zes jaar daarvan zijn piepjonge collega scheikunde was. Na lang aarzelen en dralen en zelfs het intrekken van een toch maar geschreven sollicitatiebrief, werd hij uiteindelijk wel hoogleraar, aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij elf jaar de leerstoelen Antieke wijsbegeerte en, na de 'overbodigheidsverklaring' daarvan, die van de Metafysica en haar geschiedenis bekleedde.

De *Propos* werden trouwens ook graag gelezen. In Rouen werden destijds de ochtendkranten door de postbodes rondgebracht. Het gedocumenteerde verhaal gaat dat menig Rouense postbode vóór zijn ronde eerst even de column van Alain las. Deze Nijmeegse slagerszoon kan zich dat voorstellen. Terugkijkend zie ik meer opvallende

gelijkenissen tussen Alain en Verhoeven. Beiden waren echte *filosofen* – een nogal zeldzame diersoort – en niet zozeer *filosofologen* – daarvan lopen er veel meer rond, waaronder de auteur van deze bijdrage. Filosofologen hebben door studie een zekere deskundigheid verworven op het terrein van de thema's en de geschiedenis van het wijsgerig denken. Dáár kun je in 'afstuderen' en een master- of doctorstitel verwerven. Over die deskundigheid beschikten zowel Alain als Verhoeven overigens volop, maar die blijft meestal op de achtergrond. Beiden denken vooral *zelf*, een denken dat niet zelden in gang wordt gezet door het alledaagse, wat ze existentieel bezighoudt, wat ze treft in wat ze lezen. Dat zelfstandige denken wordt natuurlijk gevoed door de wijsgerige traditie, en dat weten ze ook. Verhoeven voelde zich schatplichtig aan Heidegger (een nieuw deel van diens *Gesammtausgabe* wachtte hij vol verwachting af), Bollnow, Bergson, Pieper, Bachelard, Alain en Montaigne – allemaal zelf denkende lezers. Hij noemt opvallenderwijs zelden of nooit Engelstalige auteurs. En dan natuurlijk de klassieken, Plato voorop, die hij vaak anders las dan de filosofologen: 'Plato was geen platonist, net zomin als Jezus een jezuïet was'.

Het verschil tussen een filosoof en een filosofoloog is te vergelijken met het verschil tussen een vogel en een ornitholoog, of misschien beter dat tussen een meesterlijk pianist en een musicoloog. Grote filosofologen – want die zijn er – maken school en inspireren door hun deskundigheid. Filosofen tonen je een houding van zelfstandig denken die op een andere manier aanstekelijk is, en je uitdaagt om ook zelf te denken over wat je in de werkelijkheid treft. Filosofologen hebben eerder leerlingen, die overigens nog deskundiger kunnen worden dan hun leermeesters. Natuurlijk is de grens tussen beide vormen diffuus. De deskundige kan verleid worden om zelf muziek te gaan maken; de meesterpianist kan door zijn passie gevoed zich grote deskundigheid verwerven en daardoor ook op een academisch podium gaan optreden. Zo verging het Cornelis Verhoeven. In de zesentwintig jaar van zijn leraarschap en de bijbehorende 2175 schrijfsels buitelen de thema's over elkaar heen, ook in de essaybundels en de monografieën: *Rondom de leegte* (over de eerbiedige omgang met de godsvraag), *Inleiding tot de verwondering* (een prikkelende toegang in het domein van het levende filosoferen), *Tegen het geweld*, *Bijna niets*, *Traktaat over het spieken* (een meesterlijke beschouwing over echt en onecht

Kleine denkoefeningen

27 juli 1953

1. Diminutiva

Verkleinwoorden zijn gewoonlijk groter dan het oorspronkelijke woord – dat verkleinen zij dus niet. Het schijnt trouwens dat het diminutivum nog andere nuances uitdrukt dan alleen de kwantitatieve geringheid en deze kunnen zeer uiteenlopen. Wanneer de Romeinen de Griekse slaven en vreemdelingen in hun stad ‘Graeculi’ noemen, dan drukken zij daarmee hun verachting voor dat ‘volkje’ uit. Zij ‘kleinere’ het. Als daarentegen Catullus (3.18) spreekt over de ‘turgiduli ocelli’ van Lesbia, dan schijnt dit vanuit een geheel andere gevoels sfeer gezegd te worden: medelijden, vertederling.¹

Men kan echter volhouden dat het diminutivum steeds een verkleinende betekenis heeft. Het duidelijkst is dit natuurlijk waar het diminutivum dient om een kwantitatief kleinere zaak te stellen naast en tegenover een grotere van dezelfde soort: pisciculus –piscis (vis), of ook mensje–mens.

Maar deze kwantitatieve kleinheid is symbolisch: zij roept gevoelens op die ook aan het diminutivum nieuwe betekenismogelijkheden geven. Het centrum van deze gevoelens is de tederheid.

Dit schijnt vreemd: wanneer een Romein van ‘Graeculi’ spreekt, drukt dit duidelijk minachting uit. Het zou echter verkeerd zijn hier van haat te spreken: het diminutivum drukt geen haat uit, of liever: het drukt een veel gecompliceerder gevoel uit dan haat alleen. Haat mist alle speelsheid, terwijl het diminutivum juist een zeer sterk spelend karakter heeft. Ook de minachting die in het woord ‘Graeculi’ ligt is een speelse: zij vermomt zich in het gewaad van het medelijden. Door zich in medelijden neer te buigen suggereert hij zich de kleinheid van de Griek, waarover hij zich buigt, en dit maakt het gebruik van het diminutivum verklaarbaar. Naargelang hij uitdrukkelijker dit verkleinwoord hanteert, geeft hij duidelijker te kennen dat hij een spel speelt en dat hij in dat spel de werkelijkheid loochent: het diminutivum is in dit geval een uiting, niet van de minachting die hij zich oplegt, maar

1 Catullus, *Verzamelde verzen* (Vertaling Lucette M. Oostenbroek). Leiden, Dismensie, 1986. Het gaat om ‘oogjes gezwollen (van mijn lief) van het huilen’.

van de bewondering die hij nolens volens voor deze handige Grieken voelt.

Medelijden is zonder tederheid ondenkbaar: ook de tederheid buigt zich neer, maar dan op een niveau waar alle minachting en zelfs alle medelijden in de universele tederheid is opgelost. De tederheid is een totale houding. Zij staat daardoor tegenover het gewone, praktische en utilitaire bezig zijn en ontmoeten dat partieel is. In de tederheid ontmoet men een object niet onder een bepaald aspect, maar in zijn geheel, van alle kanten. Tederheid is een mystieke ontmoeting, een mystiek bezig zijn met, zij vloeit tot ver buiten de smalle oevers van het rechtlijnige streven en omspoelt het object der ontmoeting met integrerende intenties. In de tederheid ontmoet men de mens niet van een kant, niet van de voorkant, maar van alle kanten ineens: zij omvat haar object. Tederheid is de zorg die het kwetsbare beschermt, met schermen omringt. Deze beschermende tederheid is de houding ten opzichte van het kleine: zij is de oorsprong van het gebruik der diminutiva. Beschermen is opnemen in de tovercirkel van de eigen aanwezigheid, omsluiten in de openheid van zichzelf. Het is een omvangend gebaar in tegenstelling tot de zakelijke ontmoeting, die slechts confronteert, dat wil zeggen de 'frontes', de voorhoofdgevels tegenover elkander plaatst. Tederheid is een ontmoeting waarin de ander in al zijn aspecten wordt opgenomen, waarin al die aspecten worden geïntegreerd en aanvaard. Van dit omvangende, omvadende gebaar is de omhelzing een symbool: zonder de tederheid is dit symbool beroofd van zijn zin.

Hieruit is het verband tussen tederheid, bescherming en diminutiva verklaarbaar. Men 'verkleint' het object van zijn tedere bescherming om het beter te kunnen omvaden. De 'neerbuigende' medelijdende vriendelijkheid is hier de parodie van. Doen alsof men beschermd is: uit de bescherming het gevoel van kleinheid tevoorschijn lokken, om dit in minachting te misbruiken. Aan de tedere bescherming is deze intentie geheel vreemd, zoals alle uitgesproken, specialiserende intenties haar vreemd zijn. Er is geen gevaar nodig om de bescherming te motiveren: het beschermende scherm weert niet de buitenwereld af, maar is slechts een uitdrukking van het opgenomen zijn in een binnenwereld. Van dit in tederheid opgenomen en omvademd zijn is het verkleinwoord een uitdrukking. Tederheid is dus niet de houding ten opzichte van het kleinere en zwakkere – hoewel zij